

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقديم :

به ارواح مقدس اختران تابناک آسمان ولايت و امامت که موضوع اين

قسمت از خداوندنامه دربارہی ایشان بوده است :

- حضرت ختمی مرتبت، محمد بن عبدالله (ص)
- همسر فداکارش، حضرت خديجه (س)
- داماد بزرگوارش حضرت اميرالمؤمنين، علي ابن ابیطالب (ع)
- دختر گرانقدرش، حضرت فاطمه ی زهرا، أمّ الائمه (س)

تشکر:

«مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ»

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود. در اینجا بر خود لازم می‌دانم از تمامی اساتید بزرگوار به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضائل اخلاقی یاری نموده‌اند تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر علیرضا فولادی که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده‌اند نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم.

از جناب آقای دکتر رضا شجری که به عنوان مشاور با راهنمایی خود مرا مورد لطف قرار دادند کمال تشکر را دارم.

همچنین از تشریک مساعی آقای دکتر حسین قربانپور به عنوان استاد داور داخل دانشگاه و آقای دکتر علی محمد مؤذنی به عنوان استاد داور مدعو خارج از دانشگاه که این پایان نامه را مورد مطالعه قرار داده و در جلسه دفاعیه شرکت نموده‌اند تشکر می‌نمایم.

همچنین از جناب آقای دکتر عباس اقبالی که به عنوان نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه قبول زحمت نموده‌اند سپاسگزای می‌نمایم.

نیز از دوستانم در کتابخانه‌ی علوم انسانی دانشگاه تشکر می‌کنم که با روی باز پذیرای اینجانب بودند.

در پایان از خانواده‌ام که در این مدت متحمل زحمات زیادی شدند سپاسگزاری می‌نمایم.

اجرکم عندا....

چکیده:

«فتحعلی خان صبای کاشانی» از استادان شعر در عهد قاجاری است . وی از شعرای قصیده سرای مشهور و ملک الشعرا فتحعلی شاه بود و در اوان جوانی نزد صباحی بیدگلی شاعر معروف قرن دوازدهم تلمذ می کرد و سپس به دربار زند رفت و چند گاهی مداح لطفعلی خان زند بود و پس از بر افتادن حکومت لطفعلی خان و مأموریت باباخان، برادرزاده ی آقا محمدخان قاجار به حکومت فارس، به خدمت او درآمد و به مداحی وی پرداخت و چون باباخان قاجار (فتحعلی شاه) به جای عمّ خود به سلطنت نشست با او به تهران آمد و مدتی حکومت زادگاه خودش کاشان و قم را داشت و پس از آن ملتزم دربار شد و از طرف شاه به لقب «ملک الشعرا» مفتخر گردید.

صبا شاعری مقتدر و استاد بود . مهارت او بیشتر در قصیده سرایی آشکار است . گذشته از قصاید، چند مثنوی خوب مانند گلشن نامه، شهنشاهنامه و خداوند نامه نیز از وی به جا مانده است . ترجیع بند نیز خوب می ساخته و دیوان اشعارش را ده الی پانزده هزار بیت برشمرده اند .

اغلب قصاید صبا در مدح و ستایش فتحعلی شاه و سایر شاهزادگان و امرا و بزرگان دربار می باشد. به تقلید از فردوسی مثنوی شهنشاهنامه را در وزن شاهنامه سرود. این مثنوی را پس از جنگ هزار و دویست و هجده ، به نام فتحعلی شاه گفته است . از دیگر آثار او خداوندنامه است که باز به پیروی از شاهنامه ی فردوسی و در وزن آن به نظم درآورده است . این مثنوی منظومه ای حماسی و در شرح احوال حضرت رسول و امیرالمؤمنین (ع) است که معجزات پیامبر، آشنایی و ازدواج او با حضرت خدیجه، بعثت پیامبر ، معراج جسمانی و روحانی حضرت رسول و وقایعی هم در مورد تولّد حضرت علی و در ادامه ازدواج حضرت علی و حضرت فاطمه و اتفاقات

دیگری که هر یک با زیبایی خاصی به تصویر کشیده شده است. همه‌ی این شواهد بیانگر دقت

نظر صبا در این حماسه‌ی دینی است که هنر وی را در این زمینه نشان می‌دهد .

ما از میان انواع تصحیح روش تلفیقی و مقایسه‌ای را برگزیدیم تا بهتر بتوانیم

اختلاف نسخ را بیابیم.

این تحقیق شامل سه فصل است :

1. شرح حال شاعر، بررسی سبک شعر او و معرفی پنج نسخه‌ی خطی خداوندنامه‌ی وی.

2. تصحیح ابیات بر اساس آن پنج نسخه.

3. تعلیقات.

کلید واژه ها:

1. فتحعلی خان صبای کاشانی.

2. خداوندنامه.

3. تصحیح.

4. نسخه‌ی خطی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	تقدیم
	تشکر
	چکیده
الف - ب	فهرست مطالب
۱-۴	پیش گفتار
فصل اول	
۵-۴۶	مقدمه
۵	زندگی نامه صبا
۱۲	آثار صبا
۱۶	ویژگی‌های شعر صبا
۱۹	مقام ادبی صبا
۲۱	سبک شاعری صبا
۲۲	صبا و بازگشت ادبی
۲۳	ویژگی‌های زبانی
۲۳	۱- لفظی (آوایی)
۲۴	۲- صرفی (واژگانی)
۲۷	۳- نحوی (دستوری)
۳۰	۴- ویژگی‌های ادبی

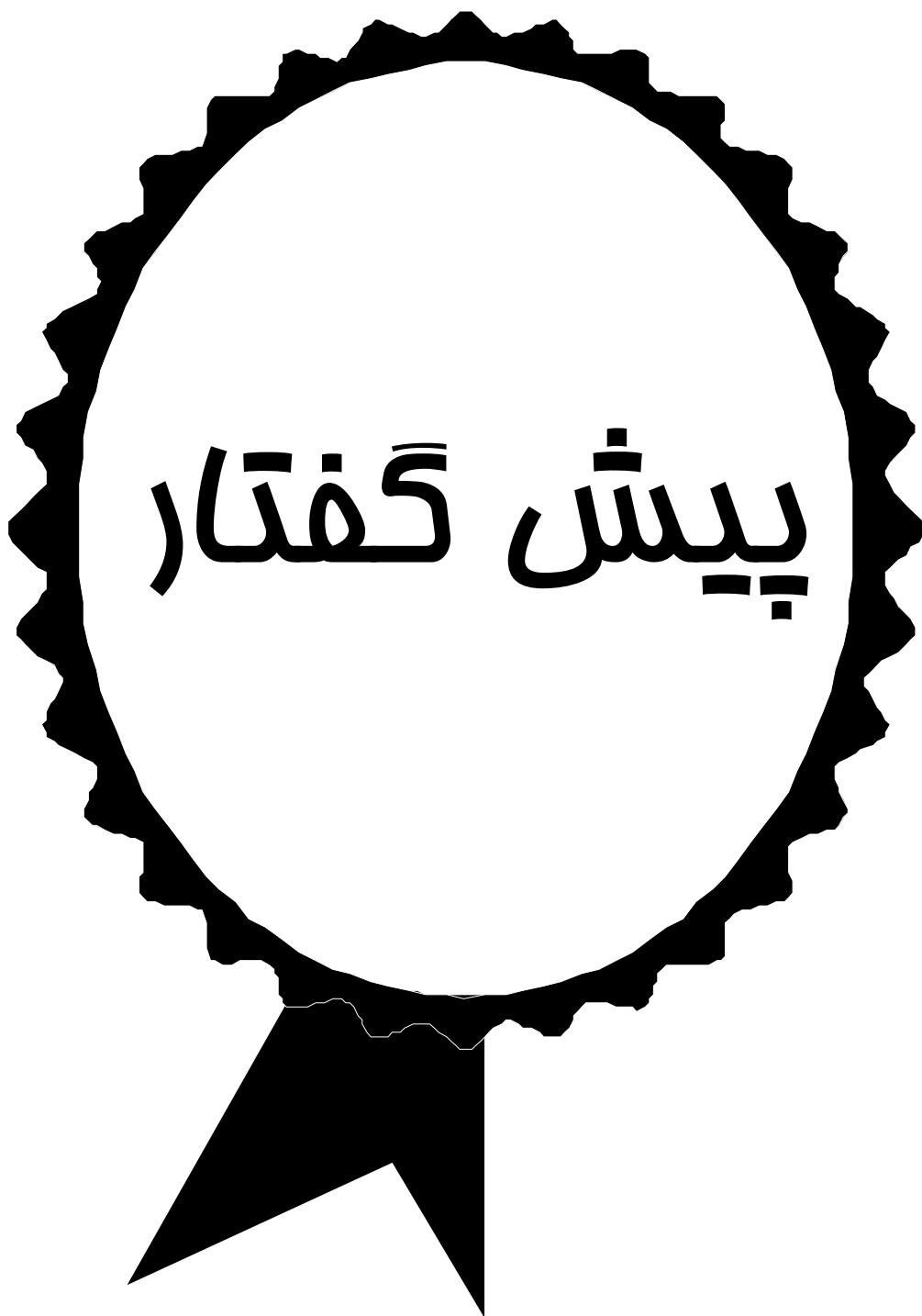
صفحه	عنوان
37.....	معرفی نسخه‌ها
39.....	ویژگی‌های رسم الخطی نسخه‌ها
41-46.....	تصاویر

فصل دوم

47-373.....	متن خداوندنامه
-------------	----------------

فصل سوم

374-411.....	تعلیقات
412-439.....	فهرست‌ها
412.....	آیات
413.....	احادیث
415.....	امثال و حکم
416.....	اعلام
420.....	لغات و ترکیبات
436.....	منابع و مأخذ
438.....	مقالات
438.....	سایت‌های اطلاعاتی

سپاس کثیر خدای قادر مّان را که در کنار همه‌ی نعمت‌های بی‌شماری که به این بنده‌ی بی‌مقدار عنایت فرمود، این سعادت و توفیق بزرگ و نعمت والا رانیز به این جانب ارزانی داشت که موضوع پایان نامه‌ام در دوره‌ی تحصیلات تکمیلی درباره‌ی پیامبر عظیم الشّان اسلام و خاندان بزرگوار ایشان باشد که درود و سلام فراوان نثار ارواح مقدس این بزرگان که قافله سالار هدایت بشری هستند و در مقام والای او این بیت سعدی را بس است:

یتیمی را حبیب خویش خوانده ز «آدنایش» به «آودنا» رسانده¹

موضوع تحقیق

تصحیح یکی از نسخ خطی نفیس و کمیاب قرون 12 و 13 هـ. ق. که هنوز چاپ و تصحیح نشده است. نام این اثر «خداوند نامه» و شاعر آن «فتحعلی خان صبای کاشانی» است. موضوع این اثر حماسه‌ای دینی است که در مدح حضرت پیامبر (ص) و شرح احوال او و پس از آن احوال علی ابن ابیطالب (ع) و نبردهای او و خلافت وی و جنگ‌های او در دوره‌ی خلافت، خاصه جنگ صفین است.

زمینه و سابقه

کمتر از صد سال است که کار تصحیح نسخه‌های خطی در ایران شروع شده است. از آنجا که در قدیم قابلیت چاپ و تکثیر کتاب‌ها ممکن نبوده است و به صورت دست نویس تهیه می‌شده است؛ کار وراق‌ها و نسخ‌ها رونویسی از کتاب‌ها بوده است که در قبال این کار مزدی هم می‌گرفته‌اند. به همین دلیل غلط‌هایی هم در این دست‌نویس‌ها و رونویسی‌ها به وجود آمده است. گاهی سهواً یا عمدتاً کلمات یا سطرهایی رانمی‌نوشته‌اند و گاهی هم سواد نسخه‌نویس کم بوده است و نمی‌توانسته است درست نسخه را بخواند و اشتباه از روی آن می‌نوشته است. به همین دلیل مساله‌ی مقابله پیش آمد که چند نسخه را با هم مقایسه و مقابله می‌کنند تا غلط‌های آن تصحیح شود. گاهی کلمه‌ای غلط گفته می‌شده و یا غلط نوشته می‌شده و یا غلط خوانده می‌شده که باعث بروز این اشتباهات می‌شده است.

1. سعدی، بوستان، ص 48.

اهداف

در این تحقیق هدف ما این است که با مقابله نسخه‌های مختلف «خداوند نامه» بهترین و صحیح‌ترین شکل آن را ارائه دهیم تا در اختیار علاقمندان فرهنگ و ادب فارسی قرار گیرد. پس از مقایسه نسخه‌ها، موارد اختلاف را می‌نویسم و به این شکل غلط‌ها را اصلاح می‌کنیم و به این ترتیب نسخه بدل هم که اختلاف نسخه هاست تهیه می‌شود.

اهمیت و ارزش

چون این کتاب به عنوان یک کتاب بسیار باارزش در کتابخانه‌های مهم ایران نگهداری می‌شود و دستیابی به آن برای همگان میسر نیست سعی داریم با چاپ این اثر و برطرف کردن غلط‌های موجود و مقابله‌ی نسخه‌ها، اثری موردپسند فرهنگ‌دوستان ارائه کنیم تا این کتاب گرانقدر در اختیار دوستاران ادب قرار گیرد.

فرضیه‌ها:

1. چند نسخه از خداوندنامه به جامانده است؟
2. نسخه‌های خداوندنامه دارای چه ویژگی‌هایی است؟
3. کدام روش تعریف شده برای تصحیح نسخ خطی خداوندنامه به کار می‌آید؟
4. نتیجه‌ی اعمال این روش در باره‌ی خداوندنامه چیست؟
5. ویژگی‌های سبکی خداوندنامه (اعم از ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری) چیست؟
6. مشکلات لغوی و معنایی خداوندنامه (در بخش مورد تصحیح) کدام است؟

روش تحقیق

در کار تصحیح روش‌های گوناگونی وجود دارد. امروزه برای فراهم کردن یک نسخه‌ی کامل و قابل اعتماد از نسخه‌های خطی قدیم، بهترین روش، تصحیح کتاب است که به سه شیوه‌ی زیر رایج است:

الف. شیوه‌ی اقدام نُسَخ

پس از تهیه چند نسخه و بررسی و مطالعه‌ی آن‌ها، نسخه‌ی قدیمی‌تر مَطْمَح نظر قرار می‌گیرد که خطای آن کمتر است و علت آن هم دستکاری نسخه‌های بعدی است. پس از رونویسی از نسخه‌ی قدیمی، نسخه‌های بعدی را با آن مقایسه می‌کنند و اختلاف‌ها در پاورقی ذکر می‌شود.

ب. شیوه‌ی احسن نُسَخ

در این روش از میان نسخه‌ها، بهترین نسخه که امتیازات بیشتری نسبت به بقیه دارد انتخاب می‌شود.

ج. شیوه‌ی تلفیقی یا قیاسی

در این روش هیچ نسخه‌ای، اصل قرار نمی‌گیرد. همه‌ی نسخه‌ها را باهم مقایسه می‌کنند و جاهایی که اختلاف مشاهده می‌شود، نسخه‌ی درست‌تر را انتخاب می‌کنند. البته در شیوه‌های تصحیح، روش‌های دیگری مثل روش‌های: علمی، انتقادی، ذوقی و قیاسی هم وجود دارد.¹

این تحقیق متناسب با سه قسمت مختلف آن، به سه روش زیر انجام می‌گیرد:

1. مقدمه: به روش توصیفی.
2. متن: به روش مقایسه‌ای.
3. تعلیقات: به روش تحلیلی.

1. جهانبخش، راهنمای تصحیح متون، ص 29-33.

ما در تصحیح متن از میان سه روش ابتدا شیوهی اقدم را انتخاب کردیم، یعنی یکی از نسخه‌ها را اساس قرار دادیم و بقیه را به ترتیب در اولویت دوم و سوم قرار دادیم. چون تعداد نسخه‌های ما سه تا بود، نسخه اول را A، نسخه دوم را B و نسخه سوم را C قرار دادیم. کار به خوبی پیش می‌رفت تا اینکه به نسخه‌ی دیگری از کتابخانه‌ی عالی شهید مطهری دست یافتیم و از آنجایی که گروه ادبیات هم تأکید زیادی در افزایش تعداد نسخه‌ها داشت و سه نسخه را کم می‌دانستند، کار نسخه‌ی چهارم را هم شروع کردیم و کار مقابله آن که تمام شد به نسخه‌ی پنجمی در کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی دست پیدا کردیم که این نسخه هم تهیه شد و کار مقابله‌ی آن هم انجام گرفت. تا اینکه یک روز در جلسه‌ی باحضور همکاران و به پیشنهاد گروه ادبیات شیوه‌ی تصحیح را تغییر دادیم و به روش تلفیقی مقایسه را انجام دادیم و حتی علائم اختصاری نسخه‌ها را که قبلاً با علائم A, B, C, D, E نام گذاری کرده بودیم به حروف فارسی تغییر دادیم و به این شکل مدت زیادی از وقت ما صرف مقابله‌ی نسخه‌ها و عوض کردن شیوه‌ی ارجاعات شد.

برای تهیه‌ی مقدمه و تعلیقات به منابع زیادی مراجعه کردیم که فهرست آن‌ها در پایان آمده است. پس از تحقیقات و بررسی‌های لازم نکات مفید آن آثار را فیش برداری کردیم و سپس به دسته‌بندی و تنظیم فیش‌ها پرداختیم. نوشتن مقدمه و تعلیقات را از روی فیش‌ها شروع کردیم. بعد نوبت به تایپ آن‌ها رسید. پس از تایپ نیز کار غلط‌گیری مطالب تایپ شده را انجام دادیم و مطالب جدیدی را هم که به آن‌ها دست یافته بودیم به آن افزودیم تا اینکه اثر آماده‌ی چاپ شد.

زندگی نامه فتحعلی خان صبا کاشانی

1 - نام و نشان

صبا از اکابرزادگان دارالمؤمنین کاشان است. اما در اصل از مردم آذربایجان و از خاندان امرای دنبلی است. دانشمند معاصر زین العابدین مؤتمن که از اخلاف صباست درباره‌ی خانواده‌اش می‌نویسد: «خانواده‌ی ما اصالتاً اهل آذربایجان و منتسب به قبیله‌ی دنبلی‌ها هستند که هنوز بازمانده‌های این قبیله در خوی وجود دارند.¹ این خاندان را می‌توان اولین خاندان بزرگ ادبی شمرد که سلسله‌ی آنان از عهد قدیم تا امروز به هم پیوسته و دارای ریاست و جلالت و بزرگی و هنرنده.²

نام نامی‌اش فتحعلی خان بوده، سال‌ها به استقلال و استحقاق در آستان خاقان مغفور می‌رور صاحب قرآن فتحعلی‌شاه «انارالله مضاجعه» حکومت قم و کاشان و احتساب‌الممالکی و ملک‌الشعرایی نموده و شعر بسیاری فرموده و در فنون نظم مثنوی و قصیده سرایی طرزی خاص داشته است. دیوان آن جناب تخمیناً ده پانزده هزاربیت است همگی متین. در احیای طرز بلغا خاصه صنعت سجع متوازی بی‌نظیر است. در سنه‌ی 1238 وفات یافته و به جنت شتافته است.³

فتحعلی‌خان کاشانی از شاعران مشهور دربار فتحعلی‌شاه است که در حدود سال 1179 هـ.ق. در خانواده‌ای اصیل و قدیمی در کاشان متولد شد و در همان شهر به تحصیل پرداخت. سپس نزد سلیمان بیگ صباحی در فنون شعر و ادب به کمال رسید.⁴

آرین پور در «از صبا تا نیما» می‌گوید: فتحعلی‌خان در کاشان به دنیا آمد و در آنجا بزرگ شد. در جوانی به «آقا فتحعلی» شهرت داشت و از شاگردان حاجی سلیمان صباحی بیدگلی بود. وی ابتدا از مداحان لطفعلی‌خان، قهرمان زند بوده و از قرار معلوم دیوانی در مدح این شاهزاده‌ی دلیر و بی‌باک داشته که بعد از واقعه‌ی قتل برادر از ترس جان آن را فروشسته‌است. وی به گناه داشتن چنین دیوانی مدت‌ها مغضوب غالبان و متواری بود، تا در ایامی که باباخان به لقب جهانبانی ملقب شد و از طرف آغامحمدخان به فرمانروایی فارس رسید، به او نزدیک شد. باباخان نیز که

1. www.nimrooz.com.

2. دهخدا، لغت نامه

3. هدایت، مجمع الفصا، 7/2-826.

4. حقیقت، فرهنگ شاعران زبان فارسی از آغاز تا امروز، ص 339.

خود شاعر و باسواد و طبعاً مرد ملایمی بود، به تربیت و نگهداری او پرداخته است. در میان شعرای درباره فتحعلی شاه، از همه بنام تر، فتحعلی خان کاشانی متخلص به «صبا» است. او پسر آقامحمد از خانواده‌های قدیمی کاشان است. اکثر افراد این خانواده خدمات دولتی داشته‌اند. جدّ اعلای وی اصلاً دنبلی بود که در پایان روزگار پادشاهی کریم خان زند از آنجا به عراق افتاد و در شهر کاشان اقامت گزید.¹

هدایت در «ریاض العارفین» از وی به ملک الشعرا و سلطان‌البلغا و افصح‌المتأخرین والمعاصرین تعبیر کند و گوید: آن جناب از اعیان و اشراف شهر کاشان بود و مدتی در شیراز به سربرد و در بدو جلوس فتحعلی شاه با قصاید غرایی که انشاد کرد در زمهری ندمای محفل سلطان درآمد و روزگاری نیز به حکومت قم و کاشان گذرانید.²

فتحعلی خان در سال 1211 هـ.ق. به تهران آمد و در جشن جلوس فتحعلی شاه (1212) قصیده‌ی غرایی خواند که خود موردپسند شاه قرار گرفت و هر روز کارش بالا گرفت تا لقب ملک‌الشعرایی یافت و عنوان «خان» و منصب «احتساب‌الممالکی» گرفت. چندسالی هم حکومت قم و کاشان داشت و بعد از حکومت دست کشید و در التزام رکاب بود و زمانی هم به کلیدداری آستانه قم منصوب شد.³

هدایت در «مجمع الفصحا» گوید: در فنون نظم مثنوی و قصیده‌سرایی، طرزی خاص داشت و غالباً همت بر رعایت معانی و الفاظ و مراعات صنایع و بدایع می‌گماشت. اشعار او بلیغ و جزیل و مصنوع و رنگین است. دیوان قصاید او حدود پانزده هزاربیت است که همگی محکم و زبده و گزین است.⁴

در اواخر سال 1223 بیماری و خشکسالی در قم افتاد و صبا با اجازه و فرمان شاه به تهران آمد. صبا مدتی با سمت پیشخدمت و ندیم خاص و عنوان «ملک الشعرا» در دربار فتحعلی شاه بود، تا به سال 1238 هـ.ق. پس از شصت یا پنجاه و نه سال عمر، در تهران درگذشت. آرامگاه وی در نجف اشرف است.⁵ چون در آن زمان مرسوم بوده است که جنازه‌ی بزرگان رابه بقاع متبرک

1. آراین پور، از صبا تا نیما، 22/1.

2. هدایت، تذکره ریاض العارفین، ص 444.

3. آراین پور، همان، 23/1.

4. هدایت، مجمع الفصحا، 267/2.

5. کلاتر ضرابی، تاریخ کاشان، 325.

می‌بردند. گریبایدوف، سفیر روس در دربار ایران، ضمن سفرنامه‌ی خود به سال 1234 می‌نویسد: فتحعلی‌خان شاعر که در حدود شصت سال دارد، مردی است مؤدب و متواضع و خوش صورت، آهسته سخن می‌گوید و دوست دارد که نقل و حکایت کند، شاه به پاداش یک قصیده، مشتی الماس در دهانش نهاد.¹

صبا در قدرت طبع و سلامت بیان و بسیاری اشعار به همه‌ی معاصران خود برتری داشت و اغلب شعرا به وسیله‌ی او به دربار قاجاریه معرفی می‌شدند.²

2 - فرزندان صبا:

1. **محمدحسین خان عندلیب:** فرزند بزرگتر صباست که پس از پدر از طرف فتحعلی شاه منصب ملک‌الشعرایی یافت. دیوان عندلیب در سال 1313 هـ.ق در استانبول به چاپ رسید و حاوی قریب پنج هزار بیت است و در مدح ائمه اطهار و پیشوایان دین مبین و ذکر مصیبت شهداست.

2. **ابوالقاسم خان فروغ:** فرزند کوچکتر صباست که از ادبای زمان و شعرای بزرگ دوران خویش بوده‌است.

3 - بستگان صبا:

1. **میرزا احمد خان صبور:** برادرزاده‌ی ملک‌الشعرا فتحعلی خان صبا، مردی ادیب و نکته‌دان است.

2. **علیرضا صبا:** فرزند غلامرضا، نواده‌ی فتحعلی خان صبا، از شاعران معاصر است.

3. **محمودخان ملک‌الشعرا:** معروف به شریف، فرزند محمد حسین خان عندلیب، نوه‌ی فتحعلی خان صبا، کاشانی، ملک‌الشعرا دربار فتحعلی شاه بود.

1. آراین پور، همان، 24/1.

2. نظمی تهریزی، دوپست سخنور، ص 179.

4 - شخصیت اخلاقی صبا

عموم نویسندگانی که با صبا مؤانست و مجالست داشته‌اند و در ترجمه حال او سخنانی نوشته‌اند وی را به حسن خلق و شیرین‌سخنی و ملکات انسانی ستوده‌اند. صاحب حدایق‌الادبا گوید: «مردی است آدمی‌روش و نیک اخلاق و نیکو ذات، خالی از بغض و حسد و ریا، فرشته‌خصلت، مشهور به ثبات‌آشنایی و حفظ عهد و صداقت و وفا، نفس روح بخشش در گلزار دوستی غنچه‌ی دل‌های بوستان را چون باد صبا گره‌گشا و غم‌زدا و از نهایت درویشی و نیک‌اخلاقی که دارد در قید اقبال و ادبار نیست، می‌توانم گفت که در لباس امرای درویش حقیقی است. مؤلف تذکره دلگشا می‌نویسد: «صبای فکرش چون آب حیات روح‌افزا و شمال صحبتش چون نسیم سحری جان‌بخشا، نه دل کس را از صحبتش ملالی و نه تن احدی را از کلامش کلالی».¹

صاحب مدایح معتمدیه نوشته است: «با این کمال و جمال همه روزه حامی فقرای شکسته‌بال و شعرای برگشته اقبال بود و هر یک را به دربار پادشاه جهان پناه برده ایشان را به جوایز فایز ساخت». صاحب ریاض‌الجَنّه می‌گوید: «طبعی شیرین دارد، بسیار صاحب کمال و مبادی آداب و سریع‌الفکر و خوش صحبت است». بهمن میرزا در تذکره محمد شاهی می‌نویسد: «صبا خُلُقش چون نسیم صبا، مرده‌دلان را احیاء می‌نمود و خُلُقش جان‌بخش و روح‌پرور بود». احمد بیگ گرجی می‌گوید: «با این همه مناصب عالیّه از وسعت مشرب و وفور خوش صحبتی در مجالس و محافل حرکاتی چند از او سر می‌زند هر چند دلپسند ابناء زمان است اما دون پایه‌ی ارباب کمال و دانشمندان است».²

5 - مشاغل صبا

مشاغل صبا را تذکره نویسان، حکومت قم و کاشان و کلیدداری آستانه حضرت معصومه نگاشته‌اند. رضاقلی خان هدایت و احمدبیک اختر، مناصب دیگری از قبیل «احتساب الممالک» بدو نسبت داده‌اند و ارباب تذکره عموماً نوشته‌اند که وی شخصاً از مقام حکومت استعفا کرده مستدعی

1. نجاتی، همان، 37.

2. همان، 38.

خدمت حضور شد و در کمال جلال و عزت، ندیم محفل پادشاهی در سفرها و غزوات سلطان ملتزم رکاب او بوده است.

عبدالرزاق بیک مفتون می نویسد: «با حقیر اُنسی و الفتی زایدالوصف داشت. یک دو بار که موکب انجم شکوه دارای دوران زینت افزای ممالک آذربایجان گردید اگر اردوی معلی به این حدود گذر می فرمود انبساط خاطرش از ملاقات این ضعیف بود»¹.

6 - جوایز و صلوات

عموم تذکره نویسان، اتفاق دارند که وی از جوایز بسیار و انعام بی شمار فتحعلی شاه قاجار برخوردار بوده است و همه می نویسند که در برابر هر بیت شهنشاهنامه که بالغ بر چهل هزار بیت تخمین زده شده است یک مثقال طلا به او صله داده اند و فتحعلی شاه را با این بذل و بخشش بر سلطان محمود غزنوی که در پرداخت صله ی شاهنامه نسبت به فردوسی بدعهدی کرده است ترجیح می دهند. هم چنین در پرداخت شش هزار تومان صله در برابر شش قصیده ی ملک الشعراء، کرم و عطای شاه را می ستایند.

صبا خود نیز در قصاید و مدایح بدان اشاره می کند، اما چنانچه با امعان نظر در وضع زمان ملاحظه شود این بذل و انعام زایدالوصف اگر هم در خور مقام شاعر و مناسب با ارزش ادبی اشعار او باشد، افراطی ناروا و محض خودستایی و هوسرانی بوده است و نام آن را نباید کرم شاهانه و عطای ملوکانه گذاشت.²

گریبایدوف، سفیر روس در دربار ایران ضمن سفرنامه ی خود می گوید: «شاه به پاداش یک قصیده، مثنی الماس در دهان صبا نهاد»³.

7 - مسافرت ها

در اواخر سال 1223 ه.ق. بیماری و خشکسالی در قم رخ داد و صبا با اجازه و فرمان شاه به تهران آمد. او از طرف شاه یک سفر به آذربایجان و یک سفر به ترکستان مأموریت یافت و در

1. نجاتی، همان، 12.

2. همان، 38.

3. آراین پور، همان، 22/1.

سال 1228 ه.ق. که شاه برای شرکت در جبهه های جنگ ایران و روس عازم آذربایجان شد، صبا همراه وی بود ولی در چند فرسخی زنجان بیمار شد و به تهران مراجعت کرد. در همین سفر بود که هنگام مراجعت، به دستور شاه، کتاب «شهنشاهنامه» را به نظم آورد.¹

در سال 1232 ه.ق. قحطی عظیمی در خراسان افتاد و صبا برای دادن اعانه به سرپرستی هیأتی، مأمور خراسان شد و در سرمای سخت زمستان با زحمات و صدمات زیاد به آنجا رسید و وجوه اعانه را بین نیازمندان تقسیم و به تهران مراجعت کرد.

در صفحه 340 «دیوان» در مدح میرزا رضا راجع به مسافرت خود به شیراز می گوید:

از صفاهان دلبری شیرین زبان آورده ام دلبری شیرین زبان از اصفهان آورده ام
قاصدا از من بگو با زاهدان ملک فارس کآفتی اینک شما را بهر جان آورده ام²

8 - استادان صبا:

صبا در راه رسیدن به تعالی ادبی از استادان گوناگون روزگار خود که اتفاقاً از سرآمدان مکتب بازگشت ادبی هستند بهره مند شده است:

8-1. **آذر بیگدلی:** لطفعلی بیگ ابن آقاخان بیگدلی شاملو، متخلص به آذر، ادیب قرن دوازدهم هجری است.³ آذر از پیشگامان دوره ی بازگشت ادبی است و تذکره ی معروف او به نام آتشکده، سلیقه ی وی را در شعر و نقد نشان می دهد و او را به سبب دقتی که در شناخت و به گزینی شعر داشت «آذردیرپسند» خواندند.⁴

8-2. **صباحی بیدگلی:** حاجی سلیمان، متخلص به «صباحی» از قریه ی بیدگل کاشان بود. دیوانش شامل قصاید و غزلیات است و ترکیب بندی که در زلزله ی کاشان و مرگ فرزندان گفته است در کلام متأخران کم نظیر است. ترکیب بندی هم که در تتبع دوازده بند محتشم سروده است در همان زمینه تأثیر خاص دارد.⁵

1. آراین پور، همان، 22/1.

2. نجاتی، همان، ص 25.

3. خاتمی، پژوهشی در سبک هندی و سبک خراسانی، 59.

4. زرین کوب، سیری در شعر فارسی، 155.

5. همان، 157.

فتحعلی‌خان صبای کاشانی شاگرد صباحی بیدگلی در دیوان خود به مدح استادش پرداخته-
 است که با این بیت شروع می‌شود:
 صفوت صبح است یا صفای صباحی
 طلعت مهر است یا لقای صباحی¹

9 - معاصران صبا:

9-1. **نشاط اصفهانی:** میرزا عبدالوهاب نشاط از سادات معروف اصفهانی است که علاوه بر زبان مادری، زبان‌های عربی و ترکی را فراگرفت و در حُسن خط سرآمد اقران شد. نشاط یکی از هواخواهان جدی بازگشت ادبی بود.²

9-2. **سحاب:** سید محمد سحاب، فرزند سید احمد هاتف اصفهانی، از شعرای عهد فتحعلی‌شاه و از مداحان اوست. دیوانش قریب پنج هزار بیت است.³ وی علاوه بر شاعری، در شعرشناسی و فنون ادبی نیز متبحر بوده و تذکره‌ی «رشحات سحاب» را به نام فتحعلی شاه تألیف کرده‌است.

9-3. **مجمر:** سیدحسین طباطبایی اردستانی، متخلص به «مجمر»، فرزند سیدعلی، در اواخر قرن دوازدهم هجری در زواره‌ی اصفهان متولد شد. پس از تعلیم در زواره به اصفهان آمد. مدتی در اصفهان بود و بعد با نشاط به تهران آمد و در این هنگام فتحعلی شاه به مناسبت جنگ با روسیه به آذربایجان رفته‌بود. مجمر به اتفاق نشاط به آذربایجان رفت و در لشکرگاه ایروان به شاه معرفی شد و در آنجا قصاید و غزلیات خود را به سمع شاه رسانید. مجمر سال‌ها ندیم حسن علی میرزا، فرزند فتحعلی شاه بود و از پدر و پسر صله و انعام و نوازش می‌دید، دیوان او حدود سه هزار بیت دارد.⁴

9-4. **وصال:** میرزا شفیع شیرازی، معروف به میرزا کوچک و متخلص به وصال را یکی از بزرگترین شعرای عهد فتحعلی شاه و پسرش محمدشاه می‌شمارند. وصال مردی مهربان

1. نجاتی، همان، 511.

2. آراین پور، همان، 29/1.

3. همان، 35/1.

4. همان، 37/1.